

Kutatási terv

1. Bevezetés

Jelen kutatási terv az MTA Nyelvtudományi Intézet Finnugor és Nyelvtörténeti Osztály Finnugor Kutatócsoportja által tudományos kutató munkakör betöltésére kiírt pályázatra benyújtott pályázati anyag része.

2. A kutatandó téma jelentősége

2.1 A veszélyeztetett őshonos nyelvek kutatásának jelentősége

A veszélyeztetett őshonos kisebbségi nyelvek vizsgálata a legaktuálisabb nyelvészeti kutatások egyike, monográfiák (pl. Grenoble–Whaley 1998, Campbell 2012) mellett jelentős támogatásban részesülő kutatási programok célozzák a terület minél teljesebb feltárását. A veszélyeztetett nyelvek vizsgálatán belül a még nem dokumentált nyelvek grammatikai leírása mellett különösen hangsúlyos kutatási alterületként jelenik meg a már részben dokumentált nyelvek nyelvváltozatainak, a nyelvcsereinek, az ezzel párhuzamosan általában jelentkező nyelvi revitalizációs törekvéseknek (Bartha 1999: 130) vizsgálata, valamint e tendenciák eredményeként létrejövő új nyelvváltozatok leírása, elemzése. Míg számos eseteírás ismert a világ legkülönbélebb pontjáról (pl. Olthuis et al. 2013, McCarty 2012), addig a Szibériában beszélt őshonos kisebbségi nyelvekről alig (pl. Kasten–de Graaf 2013) tesz említést a nemzetközi szakirodalom.

2.2 Az urbanizáció által az őshonos kisebbségi nyelvekre gyakorolt hatások kutatásának jelentősége

A hagyományos életmód feladása és a városba költözés egészen annak a közelmúltban történt általánossá válásáig a kulturális asszimiláció és a nyelvcsere szinonimája volt. Ezért a nyelvészeti terepmunkát végzők a nehezebben megközelíthető, így nyelvi és kulturális kapcsolatok hatásának kevésbé kitett adatközlőkkel történő együttműködést preferálták, a városokban élő beszélők, az ő nyelvhasználatuk, a városi élet során létrehozott nyelvi változatok nem képezték tudományos érdeklődés tárgyát.

Az urbanizáció őshonos kisebbségek nyelvére gyakorolt hatásának vizsgálata a legújabb kutatási területek közé tartozik. Bár egyes őshonos népek nyelvi revitalizációját leíró esettanulmányok rendszerint kitérnek a városnak a revitalizációban játszott (pozitív vagy negatív) szerepére, monográfia vagy tanulmánykötet a témában eddig nem készült.

2.3 Szibériai őshonos nyelvek kutatásának jelentősége

A szibériai őshonos kisebbségi nyelvi helyzet ismertetése hiányzik úgy a nyelvcsere, mint a nyelvi revitalizáció szociolingvisztikai szakirodalmából. Ez a hiány különösen szembetűnő azért, mert világszerte kiemelkedő figyelem fordult az északi, arktikus területen beszélt nyelvek felé (pl. Fortescue 1984, Collis 1990), a terület átfogó képének megrajzolásából tulajdonképpen csak a meglehetősen nagy diverzitást felmutató szibériai, különösen a nyugat-szibériai nyelvek grammatikai és szociolingvisztikai leírása hiányzik. Ezzel a hiánnyal indokolom azt a választásomat, hogy a nyelvcsereinek a szibériai nyelvekben zajló vizsgálatára egy északnyugat-szibériai nyelv, a manysi (egy, az uráli nyelvcsalád obi-ugor ágához tartozó) nyelv jelenlegi helyzetének leírását célzó kutatási tervvel pályázom.

A szibériai nyelvek revitalizációs törekvéseit vizsgáló előzetes kutatásaim alapján megállapítható, hogy a manysi nyelvet sem gazdasági jelentősége, sem beszélőinek (esetlegesen) nagy száma nem predesztinálta arra, hogy a szibériai népek közül jelenleg egyedülállónak látszó nyelvhasználati színtereket, intézményrendszert hozzon létre. Az alulról jövő kezdeményezés hatására működésbe lépő nyelvi revitalizációs tendenciák, valamint azok nyelvre gyakorolt hatása így tisztábban megfigyelhető. A manysi közösség és a manysi nyelv beszélői körében hosszabb ideje, rendszeresen végzek terepmunkát, ezért jelen kutatási tervem teljesítését a manysik körében a múlt század történelmi eseményei hatására kialakult nagyfokú zárkózottság sem akadályozza.

3. A manysi nyelv szociolingvisztikai háttérének vizsgálata

3.1 Demográfiai adatok

A 2010-es oroszországi népszámlálás adatai szerint az Oroszországi Föderációban 12 262 fő vallotta magát manysi nemzetiségűnek, 938 fő pedig a manysi nyelv beszélőjének. A 2002-es adatok alapján – manysi 11 432 fő, manysiul beszélt 2746 fő (Sipőcz 2005: 23-24) – megállapítható, hogy tovább erősödik az a tendencia, melyre a beszélők számának radikális csökkenése jellemző, ugyanakkor lassan, de folyamatosan nő a nemzetiség lélekszáma.

A manysik legnagyobb része, 10 977 fő az ő nevüket is viselő nyugat-szibériai Hanti-Manysi Autonóm Körzet – Jugra területén él, a csoport további tagjai pedig a szomszédos közigazgatási körzetekben: további 637 fő a Tyumenyi Terület más részein, mindössze 251 fő lakik a Szverdlovszki Területen, 8 fő pedig a Komi Köztársaságban.

A manysi nyelvnek eredetileg négy nyelvjárása volt. A déli manysi dialektus kihalását az 1950-es évekre, a nyugati manysiét valamivel későbbre valószínűsítik. A keleti manysi dialektus állapotáról bizonytalan információk állnak rendelkezésre, ugyan terepmunkások több alkalommal jelentettek elszigetelt beszélőket (pl. Fejes 2010), a kutatók többsége csaknem kihaltnak tekinti ezt a nyelvváltozatot is. A manysi nyelv beszélői így szinte kivétel nélkül az északi dialektust beszélik, ez a dialektus szolgál az irodalmi nyelv alapjául is.

3.2 Kétnyelvűség

A nyelvcsere folyamatának vizsgálatához első lépésként a lehető legpontosabban fel kell térképezni a városi manysi beszélői közösség méretét és szerkezetét. A manysi beszélők között napjainkra teljesen általánossá vált a kétnyelvűség. A népszámlálási adatok között utoljára 2002-ben szerepelt külön kérdésként az orosz nyelv ismerete, ekkor a 11 432 manysiból saját bevallása szerint 11 332 fő beszélt az orosz nyelvet (Sipőcz 2005: 24), vagyis manysi egynyelvű beszélői csoport létezésével gyakorlatilag nem számolhatunk. A manysi-orosz kétnyelvű beszélői közösséget a szakirodalom (Pusztay 2006: 151) és a megfigyelések szerint jellemzően olyan középkorú manysik alkotják, akik faluban vagy annál kisebb településen éltek, és manysi egynyelvű családban, többségében manysi egynyelvű közösségben nőttek fel. Ezek a manysi beszélők iskolaköteles korukban kerültek rendszeres kapcsolatba az orosz nyelvvel, elmondásuk szerint iskolás éveikben, a belemerítő (*submersion*) oktatási struktúra hatására váltak manysi-orosz kétnyelvű beszélőkké.

Az említett csoporton felül szükséges vizsgálni annak a lehetőségét is, hogy létezik-e, létrejött-e – akár városokban, akár más településeken – 35 évnél fiatalabb manysi-orosz kétnyelvű beszélői csoport. Amennyiben igen, nyelvsajátítási történetüket és nyelvismeretük mértékét össze kell vetni a középkorú kétnyelvű beszélői közösségével. Szükséges vizsgálni ezen kívül azt is, léteznek-e nem manysi származású manysi-orosz kétnyelvű beszélők. Ilyen beszélői csoportról eddig nem érkezett tudósítás, de a manysi beszélőknek otthont adó

közösségek, települések soknemzetiségű jellege, illetve az interetnikus házasságok manysik körében tapasztalt magas aránya (bővebben: Horváth 2010: 5-6, Horváth 2012: 65-66) miatt nem zárható ki egy ilyen beszélői csoport létezése.

A manysik körében gyakori volt további két-három nyelv (elsősorban természetesen az orosz, ezen kívül főleg a komi és a hanti nyelv) ismerete. Bár tapasztalataim szerint a kisebbségi nyelvek ismerete az egyre intenzívebbé váló nyelvcserefolyamatok és az orosz nyelv térhódítása miatt kevésbé jellemzővé vált, az interetnikus házasságok elterjedésével ismét nőni kezdett azok száma, akik bevallásuk szerint a házastárs orosztól eltérő anyanyelvét is beszélik valamilyen mértékben, ezért – lehetőség szerint – kutatni szükséges a többnyelvűség manysi beszélők körében való elterjedését is.

3.3 Urbanizáció

A manysi nyelv beszélőinek otthont adó Hanti-Manysi Autonóm Körzetben a közelmúltban ugrásszerűen végbement társadalmi és gazdasági változások, különösen a munkaerőpiac rendszerváltást követő átstrukturálódása, valamint a Körzetben a kőolaj-kitermelés fellendülésének következtében megjelent több tucat nemzetiség hatására általánossá váló interetnikus családmóddal elterjedése a manysi nyelv életére is hatással volt. A jobb munkalehetőségek és a magasabb életszínvonal miatt a manysi lakosság többsége, köztük a legaktívabb nyelvhasználók, a manysi-orosz kétnyelvű középkorúak nagy része is városokba költözött a hagyományos manysi településekről. A hagyományos életmóddal való szakítás, a soknemzetiségű társadalmi közeg, valamint az orosz családnyelvként használó többnemzetiségű családok miatt a generációk közötti nyelvátadás folyamatában törés következett be, a nyelvhasználati szokások is átalakultak.

Az urbanizációnak mutatkoznak ugyanakkor a nyelvhasználat szempontjából pozitív hatásai is: a hagyományos nyelvhasználati színterekről a leírt folyamatok miatt visszaszoruló manysi nyelv a városban az infrastrukturális és egyéb lehetőségek hatására eddig ismeretlen nyelvhasználati színteret hozott létre, például a manysi nyelvű médiát, illetve manysi nyelvű internetes tartalmat. A soknemzetiségű városi közeg hatására a manysik identitással és nyelvvel kapcsolatos attitűdjei is változni kezdtek (Horváth 2012: 65), a manysi nyelvet, annak ismeretét egyre inkább értéknek tekintik, ez pedig erősíti a revitalizációs törekvések jelentőségét és hatékonyságát.

Az urbanizáció manysi nyelvre és nyelvhasználatra gyakorolt hatását két városban, a Körzet fővárosában, Hanti-Manszijszkban (lakossága 80 151 fő, manysi lakosság 785 fő), valamint a manysik által hagyományosan lakott Urál-vidéken található Szaranpaul városban (lakossága 4440 fő, manysi lakosság 558 fő) kívánom majd vizsgálni. Mindkét városban megtalálható jelentősebb számú manysi közösség, valamint mindkét városban működnek a nyelvélénkítés elősegítését célzó intézmények, ilyen módon a nyelvcsere folyamatai mellett a nyelvi revitalizáció hatásai is megfigyelhetők.

Az adatközlőket elsősorban az említett városban élő középkorú beszélők közül választom ki, mert valószínűsíthetően ők alkotják az utolsó beszélői csoportot, akik a nyelvet hagyományos körülmények között, anyanyelvi környezetben sajátították el, vagyis anyanyelvi kompetenciával rendelkeznek, ám ezt a tudást gyermekeiknek már nem adták tovább. Ugyanakkor szintén a középkorú beszélők csoportjába tartoznak azok, akik az említett két városban a manysi nyelv revitalizációját célzó, a nyelv gyermekkorban történő elsajátítását a városban lehetővé tevő oktatási intézményeket hozták létre, vagyis ez a generáció mind a nyelvcsere, mind a nyelvi revitalizáció nyelvhasználati változásokat létrehozó folyamatának irányításában jelentős szerepet játszik.

4. A kutatás célja

4.1 Nyelvelsajátítás, oktatás és revitalizáció

A manysiéhoz hasonló alacsony beszélői számmal rendelkező nyelv esetében a nyelvhasználat mellett a nyelvelsajátítás vizsgálata is szükséges a nyelvcsere vagy nyelvi revitalizáció folyamatainak megértéséhez. A manysi nyelv elsajátítására szolgáló két, egymást kölcsönösen feltételező közeg jelenleg a család és az oktatás. A családi nyelvi háttér a 3.2 pontban vázolt feltárása mellett az oktatás szerepét, hatását is alaposan vizsgálni kell.

A nyelvcsere folyamatát, a nyelvi revitalizáció hatékonyságát meghatározóan befolyásolja a kisebbségi nyelvnek az oktatásban elfoglalt státusa. A nyelvcsere folyamatának kutatásához ezért elengedhetetlenül szükséges a nyelvoktatással foglalkozó intézmények módszeres vizsgálata. A manysi nyelv oktatása jelenleg állami és alternatív intézményekben zajlik, a nyelv tanelemként a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben hivatalosan óvodai, általános iskolai, főiskolai és egyetemi oktatási programokban szerepel. A Körzet városai közül a hagyományos manysi területen működő egyes általános iskolákban, és a Körzet fővárosában, Hanti-Manszijszkban működő Pedagógiai Főiskolán, valamint a Jugor Állami Egyetemen folyik a manysi nyelv oktatása. A hivatalos oktatási intézmények mellett Szaranpaulban, valamint Hanti-Manszijszkban egy-egy manysi nyelvű alternatív oktatási intézményről van tudomásunk.

Az említett intézményekben vizsgálom a manysi nyelvet és más manysi vonatkozású tantárgyat oktató pedagógusokat és a tanórákon résztvevő diákokat (létszám, nem, nyelvi családi háttér, nyelvhasználati szokások tekintetében) egyaránt. Az etikai szabályok maximális szem előtt tartása mellett a lehető legtöbb tanórán résztvevő megfigyelést kell végezni, a tanórákat lehetőség szerint elektronikusan is rögzítem. Az oktatásban résztvevők nyelvhasználati szokásait az önbevalláson alapuló vizsgálat mellett résztvevő megfigyeléssel is vizsgálom, a diákoktól manysi nyelvű hangzóanyagot veszek fel, félig strukturált interjú vagy irányított szövegalkotás keretében.

4.2 A nyelvhasználati szinterek vizsgálata

A nyelvhasználati szokások közelmúltban végbement átalakulásának részletes leírásához szükséges alaposan megvizsgálni a nyelv és a nyelvhasználati szinterek viszonyát, vagyis hogy milyen beszélők, milyen feltételek teljesülése esetén, kikkel használják a manysi nyelvet a különböző kommunikációs szituációkban.

A nyelvcsere folyamatának eredményeként a manysi nyelv nyelvhasználati szinterei meglehetősen beszűkültek. A manysi nyelvnek hivatalos státusza sosem volt, nem játszik szerepet a közigazgatásban, gazdaságban, nincs gazdasági jelentősége a munkaerőpiacon. Informális, félig formális módon van jelen a mikroközösségi diskurzusban: szóban használatos munkahelyeken, egészségügyi ellátásban, közösségi rendezvényeken. A manysi nyelv családon belüli használata is visszaszorulóban van, a középkorú beszélők ugyanis a gyermekeikkel inkább oroszul beszélnek, a manysit csak szüleikkel, idősebb testvéreikkel, más idősebb rokonokkal történő kommunikáció során használják.

Ugyanakkor ellensúlyozza a hagyományos nyelvi szinterek alacsony vitalitását, hogy a városi környezet hatására új szinterek nyíltak meg. A manysi beszélők városba költözésüket és az internetes lefedettség szélesebb körű elterjedését követően, más őshonos veszélyeztetett nyelvek beszélőihez hasonlóan (pl. Osborn 2010, Paolillo 2007) nyelvhasználati szintéreként azonosították az internetet, ahol a manysi nyelvű tartalom mennyisége folyamatosan növekszik. Az egyéni felhasználók online jelenléte közvetve a hagyományos nyelvhasználati

színterek, elsősorban a média használatára is hatással van, azt változatosabb, aktívabb nyelvhasználatra készíteti, valamint nagyobb tömegek számára elérhetővé teszi.

4.3 Manysi nyelvű adatbázis létrehozása

A megírandó, a manysi nyelv vitalitásának vizsgáló és leíró disszertációm a nyelvcseré és a nyelvi revitalizáció manysi nyelvben párhuzamosan zajló folyamatának interjúk és attitűdvizsgálatok alapján történő elemzése mellett az eddig ismeretlen, új nyelvváltozatokat bemutató nyelvi adatbázison fog alapulni. A különböző nyelvi regiszterek közül manysi nyelven jelenleg elsősorban negyven-százhusz évvel ezelőtt gyűjtött folklórszövegek (pl. Munkácsi 1892, 1892, 1893, 1896, Ромбандеева 2007), valamint kisebb mennyiségben szépirodalom (pl. Шесталов 1984) és publicisztika áll rendelkezésre; beszélt nyelvi, hétköznapi regiszter írásbeli vagy szóbeli adatolására kevés példa található.

A manysi nyelv szinkrón állapotát bemutató tanulmányok (pl. Bíró–Sipőcz 2009) ennek megfelelően írásos anyagok, elsősorban sajtótermékekben megjelent manysi nyelvű szövegek grammatikai elemzésén alapulnak. A modern írásos nyelvi anyag elemzésének eredményeit mielőbb szóbeli, élőnyelvi adatbázis elemzésének eredményeivel kell kiegészíteni. Ennek megfelelően a manysi nyelvterületen végzendő terepmunka további célja a manysi nyelv eddig ismeretlen regisztereiből származó manysi nyelvű megnyilatkozások gyűjtése, valamint egy, a városi beszélői közösséget reprezentatívan képviselő adatközlőktől gyűjtött köznyelvi hangzóanyag dokumentálása. A gyűjtött anyagból felépítendő adatbázisban a hangzóanyag elsősorban spontán megnyilatkozásokat és diskurzusokat fog tartalmazni, míg az írásos anyag elsősorban (elektronikus és hagyományos) levelezésből és más telekommunikációs szöveges üzenetekből fog állni.

Emellett új típusú nyelvi anyagként kell felvenni a vizsgálandó korpuszba a közösségi portálokon dokumentálható manysi nyelvű megnyilatkozásokat, diskurzusokat. Az ilyen jellegű szövegek az írásbeli és szóbeli szövegek sajátosságait is magukon viselik, ugyanakkor természetükből adódóan sajátos karakterrel is rendelkeznek, ami a hagyományos írásos vagy szóbeli anyagokhoz képest komplexebb elemzésüket is lehetővé teszi. Az anyag jelentőségét tovább növeli, hogy – szemben a nyomtatott szövegek megjelenését és terjesztését hátráltató gazdasági és technikai nehézségekkel – mennyisége folyamatosan nő.

Egy ilyen korpusz létrehozása és elemzése egyrészt lehetőséget adna a manysi nyelv új nyelvhasználati színtereken keletkezett nyelvváltozatainak leírására, valamint a meglevő grammatikai leírások korszerűsítésére.

5. Várt eredmények

A kutatási terv teljesülésének elsődleges célja *A manysi nyelv vitalitásának vizsgálata* munkacímű disszertációm megírásához szükséges kutatómunka és anyaggyűjtés elvégzése. A kutatni kívánt téma a 2. pontban vázolt jelentőségén kívül az MTA Nyelvtudományi Intézet Finnugor és Nyelvtörténeti Osztályának Finnugor Kutatócsoportja által kialakított profilba is illeszkedik.

A kutatási terv kivitelezése során létrejött nyelvi anyag előremozdítaná a manysi nyelv grammatikai vizsgálatában eddig példa nélküli kutatásokat, valamint új szociolingvisztikai területek vizsgálatát is.

Hivatkozások

Bartha Cs. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Bíró, B. – Sipőcz, K. 2009. Language Shift among the Mansi. In: Stanford, J. N. – Preston, Dennis R. [eds] *Variation in Indigenous Minority Languages*. Benjamins, 321-346.
- Campbell, L. – Grondona, V. [eds] 2012 *The indigenous languages of South America 1-2*. De Gruyter.
- Collis, D. R. F. 1990. *Arctic languages: an awakening*. UNESCO.
- Fejes László 2010. A Narikari-szindróma. In: Csernicskó István [szerk.] *Utazás a magyar nyelv körül*. Budapest: Tinta.
- Fortesuce, M. D. 1984. *West Greenlandic*. Routledge.
- Grenoble, L. A. – Whaley, L. J. [eds] 1998. *Endangered Languages: Language Loss and Community Response*. Cambridge University Press.
- Horváth, Cs. 2010. *Élő patak: egy manysi revitalizációs kísérlet bemutatása*. Szeged (szakdolgozat, kézirat).
- Horváth, Cs. 2012. A nyelvi kontaktusok hatása a manysi revitalizációs törekvésekre. VI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 62-68. Elérhető: <http://www.nytud.hu/alknyelvdok12/proceedings12/horvath2012.pdf>
- Kasten, E. – de Graaf, T. [eds] 2013. *Sustaining Indigenous Knowledge: Learning Tools and Community Initiatives for Preserving Endangered Languages and Local Cultural Heritage*. Kulturstiftung Sibirieb.
- McCarty, T. L. 2012. *Language Planning and Policy in Native America*. Multilingual Matters.
- Munkácsi, B. 1892, 1892, 1893, 1896. *Vogul népköltési gyűjtemény I-IV*. Budapest.
- Olthuis, M-L. – Kivelä, S. – Skutnabb-Kangas, T. 2013. *Revitalizing Indigenous Languages. How to recreate a Lost Generation*. Multilingual Matters.
- Osborn, D. 2010. *African Languages in a Digital Age: Challenges and Opportunities for Indigenous Language Computing*. Human Sciences Council.
- Paolillo, J. C. 2007. How much multilingualism? Language diversity on the internet. In: Danet, B. – Heering, S. C. [eds] *The multilingual internet: language, culture and communication online*. Oxford University Press. 408-430.
- Pusztay J. 2006. *Nyelvével hal a nemzet*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Sipőcz K. 2005. www.perepis2002.ru. *Finnugor Világ*, 2005. június, X/2. 23-27.
- Ромбандеева, Е. И. 2007. *Эволюция становления семьи манси (вогулов)*. Ханты-Мансийск: Полиграфист.
- Шесталов, Ю. Н. 1984. *Нюли эрыг*. Средне-Уральское книжное издательство.

A 2010-es összoroszországi népszámlálás eddig nyilvánosságra hozott adatainak forrásai:

Городское и сельское население по субъектам Российской Федерации Elérhető: http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/tab1.xls Az utolsó megtekintés dátuma: 2012. március 17.

Население Российской Федерации по владению языками Elérhető: http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/tab6.xls Az utolsó megtekintés dátuma: 2012. február 1.

Национальный состав населения по субъектам Российской Федерации Elérhető: http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/tab7.xls Az utolsó megtekintés dátuma: 2012. március 17.

Национальный состав населения Российской Федерации Elérhető: http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/tab5.xls Az utolsó megtekintés dátuma: 2012. február 1.